

Я. В. Вільна, д-р філол. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЦІННІСНІ ІМПЕРАТИВИ "УКРАЇНСЬКОЇ ЛЮДИНИ" У ПОТРАКТУВАННІ ФІЛОСОФА Г. СКОВОРОДИ ТА ПИСЬМЕННИКА Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА (на матеріалі повісті "Маруся")

Аналізується схожість світоглядних парадигм та ціннісних імперативів філософа Г. Сковороди та прозаїка Г. Квітки-Основ'яненка. Досліджуються смислові первні повісті "Маруся", що інспіровані рядом ідей Г. Сковороди. Полемічний характер має у статті коментар попередніх оцінок значення повісті "Маруся" для розвитку нової української літератури. Розглядається досвід письменника у реалізації ідеї твору в образотворенні. Стверджується, що філософська ідея пізнання себе як ідея пізнання "образу Божого" єднає цих визначних представників національної культури. Наголошується, що одна з провідних художньо-ідейних стратегій автора у творі увиразнюється не стільки образом Марусі, скільки цілісним образом її батька Наума Дрота, який, на думку прозаїка, найточніше відповідає духовним, ментальним, етичним параметрам "української людини".

Ключові слова: гуманістична філософія, кордоцентризм, релігійність, духовність, ідея самопізнання, образне мислення.

Вступ. На початку наведемо думку Б. Паскаля. Французький філософ пропонує замислитися над тим, що за умови, якщо Бог не існує, а ми його визнаємо, то ми нічого не втрачаємо. Але, якщо він є, а ми його заперечуємо, то тоді втрачається все.

Сучасна людина, яка прагне самопізнання, але є далекою від досвіду традиційних релігійних учень, практик та класичних філософських концепцій, цю тезу навряд чи готова сприйняти як аксіому. Та для "української людини" (термін філософа О. Кульчицького – Я.В.) кінця XVIII – початку XIX століть подібне твердження, можливо, навіть належно не осмислене та на рівні "внутрішньої людини" ніколи й не вербалізоване,

все-таки мало сенс, тому що відповідало одному із важливих засновків духовного буття нації.

Проблема впливу ідей Г. Сковороди на Г. Квітку-Основ'яненка, а ревно релігійність письменника була визнана усіма ще за його життя, стає очевидною для тих, хто прочитав хоча б кілька повістей прозаїка. На нашу думку, у творах прозаїка відстежується хоч і не пряма, але цілком виразна відповідність певним ідейним складовими світогляду Г. Сковороди.

Серед істориків української літератури одним із перших на цю тему висловився С. Єфремов. Він продовжив традицію інтерпретації творчості письменника, закладену ще П. Кулішем, і означив письменника як "батька української повісті". Науковець наголосив, що для Г. Квітки-Основ'яненка природними і показовими були ті "добрі" культурні традиції "сковородинства", що "було немов ознакою культурної того часу людини на Слобожанщині" [6, с. 328].

Основна частина. Г. Квітка-Основ'яненко як автор "Малороссийских повестей, рассказываемых Грицьком Основьяненком" (перший том – 1834 р. другий том – 1837 р.) був дійсно духовно близьким до людинознавчої, етико-гуманістичної проблематики філософії та творчості Г. Сковороди. Він кілька разів у передмовах та листуванні зазначав, що у творчості українською мовою свідомо віддає перевагу тим, кого С. Єфремов означив "героями і героїнями у квітках і запасках", аби довести, – під "простим сіряком людське серце б'ється" [6, с. 331]. Ці так просто критиком означені ідейно-художні пріоритети прозаїка суголосні не лише чільним тодішнім європейським мистецьким стратегіям, а й потенціалу нової української літератури, який от тільки-но на рідному культурному терені почав увиразнюватися (до прикладу, "Наталка Полтавка" І. Котляревського).

Із спостережень П. Юркевича, який наголошував на кордоцентризмі Г. Сковороди, можна зрозуміти, що він тим зафіксує принцип орієнтації на пізнання буття і людини не з позиції пріоритету розуму, а з позицій пріоритету "серця" або "внутрішнього" душевного світу. Вчений стверджує, що "жоден вчинок і жодне слово, жодне спонукання, що йде із зовнішнього

світу, не може збудити в душі образу й почуття, якщо вони несумісні з духовним розвитком серця" [13].

Близьким до такого фокусування пріоритетів творчості Г. Квітки-Основ'яненка був і П. Куліш. Останній як поет-романтик, як критик і видавець багато уваги приділив роз'ясненню ідейних засад творчості прозаїка. П. Куліш у цьому разі писав російською, аби його позиція була зрозуміла ширшому колу читачів.

Пояснюючи важливість творів Г. Квітки-Основ'яненка для сучасників, він стверджує, що в результаті обраної письменником концепції героя, в його повістях перед читачами постає не лише простолюдин-малоросіянин, а "...человек в полном значении слова", який має "...глубоко нравственное лицо" [11, Т. 2, с. 467].

Не менше важливим є наступне спостереження П. Куліша: "Повести Квитки представляют теплую, простосердечную живопись нравов наших поселян, и очарование, производимое ими на читателя, заключается не только в содержании, но и в самом языке, которым они писаны. На русский язык они почти не переводимы, потому что в нем неоткуда было образоваться соответственному тону речей" [11, Т. 2, с. 468].

Та оце "очарование", про що пише П. Куліш, – це результат не лише приязності ознак авторського індивідуального стилю у повістях, а свідомої уваги прозаїка до емоційного, почуттєвого начала твору ("...багатство почуття без сентиментальності", справедливо зауважив щодо цього М. Костомаров – *Я.В.*) і також щедрого використання ним лексики пісенної лірики українців.

Добре знаючи та розуміючи істинні причини агресивно-скептичного ставлення до української мови в імперії, П. Куліш стверджує: "Мы, напротив, не уступаем великороссиянам ни в чем относительно знания родной их речи.... Нам очень добродушно советуют оставить разработку малороссийского языка посредством художественных созданий, но это советуют люди, не имеющие понятия о том, какое влияние имеет высокоразвитая сила и красота родного слова на нравственное, а вместе с тем и на вещественное благосостояние целого племени" [11, Т. 2, с. 473].

Досвід українськомовної творчості Г. Квітки-Основ'яненка, надзвичайний успіх його повістей також підважили ідею П. Куліша щодо написання ним першого історичного роману рідною мовою: "Я долго изучал его (себто українську мову. – *Я.В.*) у письменных памятниках старины, в народных песнях и преданиях и в повседневных сношениях с людьми, не знающими никакого другого языка, и раскрывшиися передо мною его красоты, его гармония, сила, богатство и разнообразие дали мне возможность исполнить задачу, которой до сих пор не смел задать себе ни один малороссиянин, именно – написать на родном языке исторический роман, во всей строгости форм, свойственных этого рода произведениям" [11, Т. 2, с. 476].

Не варто забувати, що національні пріоритети Г. Квітки-Основ'яненка унаочнюються не лише тим, що він використовує українську мову як літературну та ідеями його творчості, а також подіями та фактами його життя, листуванням письменника із впливовими діячами імперського центру, які не були інфіковані вірусом зверхності у ставленні до всього українського, а тому могли посприяти виданню його українськомовних творів. Про відданість батьківщині свідчать його актуальні та успішні благодійні, видавничі та освітні ініціативи, що мало значення не лише для Харкова, а і для усієї Слобожанщини.

Не відомо тільки достеменно, чи письменник читав художні твори Г. Сковороди, які тоді переписували його сучасники в альбомах і часто декламували напам'ять чи, можливо, навіть студював з олівцем ті з філософських текстів українського Сократа, що вже були видані. Та очевидним є те, що він, так само як і філософ, мав переконання: Людина пізнає і буття, і себе, а з тим і Бога, передусім у житті по правді, через відданість християнським ідеалам, у дотриманні моральних настанов.

Найпереконливіше ідея життя по правді (до речі, слово "правда" походить від давньослов'янського *prav* – обіт, присяга, правило, закон, договір – *Я.В.*) актуалізується у переважаючій частині його творів. У повісті "Маруся" вона реалізована передусім образом головної героїні та ще точніше образом її батька Наума Дрота.

Повість "Маруся" у повному обсязі вийшла друком у 1833 р. і одразу привернула увагу читачів, більшість із яких зосередилась на авторській оповіді про світле і чисте, але, одночасно, і трагічне кохання Марусі та Василя.

Подібних сюжетів на першому етапі свого становлення нова українська проза ще не знала. Тема, селяни у ролі головних героїв, врешті, мова твору – все було новим. Сама інтонація оповіді – природна і невимушена, а також щедрий і розлогий опис емоцій і почуттів героїв не просто заволодівали увагою, а захоплювали уяву читачів. Тому твір, що написаний народною мовою, не просто був зрозумілим, а став одразу близьким передусім тим, хто пам'ятав своє перше почуття. До речі, П. Куліш такий нюанс рецепції твору теж зафіксував: "Всяке читало, і всяке плакало", – писав він.

Реакція на твір справді перевершила всі очікування, рецензії були різні, але в них переважно поцінювали, як майстерно автор виписав саме історію кохання, що одразу почала сприйматися безсумнівним осердям твору. Відповідно, і читачі зосередилися на образі головної героїні Марусі, передусім співчуваючі саме їй долі. Автор і запрограмував таку реакцію тим, що виніс у назву повісті ім'я дівчини.

Паралельно це інспірувало й ряд поцінувань твору як еталону українського сентименталізму, оскільки твір нібито був написаний Г. Квіткою під впливом взірця російського сентименталізму – повісті "Бедная Лиза" М. Карамзіна, що був опублікований ще в 1792 р. Зауважимо, що у цьому разі варто хоча б пригадати хрестоматійні позиції, адже у теорії літератури є кілька потрактувань сентименталізму: як осібного стилю і як першого етапу у формуванні літературного романтизму. Для нас прийнятним є останнє із зазначеного. Одначе допускаємо, що кваліфікація твору "Маруся" у якості емблеми сентименталізму в новій українській літературі комусь і досі видається прийнятною [1].

Та є тут одне "але"... На наш розсуд, це підважує сприйняття і потрактування твору як вторинного, наслідувального, робить його знаком "несамостійності" художнього мислення українського

письменника, викривляє сутність його ролі в складному процесі становлення національної літератури. Так продовжує популяризуватися ганебна мантра імперської пропаганди щодо "благотворного" впливу російської літератури на українську, яка лунала в XIX ст., і особливо активно використовувалася протягом усього XX ст. Те, що ця оцінка твору пролонгована до наших днів, видається нам проявом, щонайменше, інерційності критичного мислення. Ми дотримуємося інакшої позиції в означенні стильової своєрідності твору, вважаємо, що в ньому переважає романтична домінанта, але переваги плюралізму в інтерпретаціях творчості заперечувати не готові. Якраз навпаки, гадаємо, що повсякчас маємо додаткові стимули до подальших роздумів.

Отож саме романтична теорія, відповідна їй європейська художня практика, традиції українського фольклору і давньої української літератури, тут-таки і поверхневність тодішньої белетристики та невибагливість і млявість читацьких зацікавлень переважної більшості земляків-українців, з якими у просторі та часі він збігався, надихнули митця на усвідомлення тих найважливіших сенсів у творчості, які варто транслювати.

Він кілька разів вів про це мову у листах і передмовах до власних творів. Думки Г. Квітки з цього приводу рідко зараз цитують. Власне, як і тези П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, О. Кониського, Б. Грінченка, які повсякчас наголошували, – література українців має бути багатоаспектною в своїй націєцентричності.

Творчість Г. Квітки-Основ'яненка П. Куліш тому і цінував, що той не лише зосередився на етнографічному колориті та фіксації особливостей мовлення селян і міщан, досконалості естетичного виміру національного буття, а передусім віддав належне народній етиці як моральній філософії українців, звернув увагу на конкретні феномени моральності звичайних українців та, відповідно, на особливостях їхньої вдачі. Відповідно, прозаїк зосередився і на тих художніх завданнях, які мають сприяти мистецьки досконалому відтворенню особливостей свідомості, світогляду, естетичного виміру українців.

Наступники прозаїка вже через кілька десятиліть почали усвідомлювати, що художній твір не може бути голою декларацією теоретичної настанови, на його сторінках мають повставати не стільки народні типи, скільки повнокровні, пластичні, психологічно і художньо найточніше виписані, а з тим і пізнавані людські характери. Важливо, що скоротив їм шлях до усвідомлення цих очевидних принципів власним мистецьким пошуком саме Г. Квітка. А остаточно ствердили ці пріоритети як провідні стратегії художнього мислення в українській прозі Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний та інші.

Про нагальні проблеми становлення національної літератури вже у другій половині XIX ст. найбільш докладно і переконливо писав І. Нечуй-Левицький (йдеться про його праці "Світгляд українського народу" та "Сьогочасне літературне прямування" – *Я.В.*).

Формулювати відверто і сказати все, що він думає з цього приводу, на протигагу П. Кулішеві, письменник зміг, бо ці його дослідження видавалися за межами Російської імперії, у Львові. У радянській імперії ці праці, якщо і передруковувалися, то також із великими за обсягом купюрами. У "Сьогочасному літературному прямуванні" письменник зазначив, що принцип національності (усім відома його тріада: реальність, національність, народність літератури – *Я.В.*) має дві прикмети: зовнішню (народна мова) і внутрішню (глибокий національний психологічний характер). Він вважає "... українська література ... повинна виявити психічний український національний дух і характер" [12, с. 16].

Цікаво те, наскільки повно відповідає художня та ідейна стратегія Г. Квітки як українського письменника початку 30-х рр. XIX ст. тому, що означив майже через 160 років у промові один з нобеліантів: "Усяка нова естетична реальність уточнює для людини реальність етичну. Оскільки естетика – мати етики...".

Описуючи першим у європейській літературі життя і самобутність характерів і натур селян, Г. Квітка-Основ'яненко не міг обійти сутнісні параметри того, на чому базується матриця національного духовного життя і чим, дякуючи тій

основі, це буття і ця "українська людина" вирізняються. Він наполегливо реалізовував саме цю ідейно-художню концепцію. Те, що частина читачів у моменті та найближчій перспективі ваги саме цієї частини авторської ідейної стратегії і тактики не поцінували, – не дивно. За них це зробили М. Костомаров, П. Куліш, С. Єфремов, М. Возняк та ін.

Так склалось, що менша доля читацької уваги прихильників твору, потенційних симпатиків драматичних історій про кохання в літературі та пісенній фольклорній ліриці, була віддана герою твору Науму Дроту. І це не дивлячись на те, що Г. Квітка-Основ'яненко сюжет твору, на який завжди першочергово звертає увагу пересічний читач, вибудовує таким чином, що не помітити того, наскільки для реалізації ідеї твору є важливим цей образ, доволі складно.

Твір починається вступом, у якому викладаються думки автора про необхідність врахування кожним скороминущості земного життя: "Перше усього подумаймо: чи ми ж на сім світі вічні?" [9, с. 5], адже "...Отець небесний, що милосердію Його і міри нема! Той коли і пошле за гріхи яку біду, то він же і помилує! Тільки покоряйся Йому!" [9, с. 7]; далі наводяться життєві принципи Наума Дрота, що резонують влад із сказаним Г. Сковородою: "Душа моя тілесним не може бути вдоволена..." [13, с. 13], і що також відповідає задекларованому автором у вступі: "Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові й матері слухняний, старшим себе покірний, меж товариством друзяка, ні півслова ніколи не збрехав, горілки не впивавсь і п'яниць не терпів, з ледачими не водивсь, а до церкви?... тільки піп у дзвін, – він вже й там..." [9, с. 8]; у конфлікті твору його роль центральна, бо саме він, як батько і досвідчена людина, прораховує всі можливі проблеми, що чатують закоханих, а тому виставляє умови, які має виконати Василь, аби одружитися з Марусею. Повість, врешті, і завершується ще одним акцентуванням уваги читачів на особі батька, бо через його переживання, через його намагання самому біду пережити і дружину та Василя підтримати, якраз і увиразнюється те, наскільки цей образ від початку твору і до фіналу є цілісним

і потужним, а його роль у творі мислиться автором як смислоутворююча: " – Господь милосердний! Дай мені розум, щоб я, при тяжкій біді, не прогнівив би Тебе не тільки словом, та ні же думкою! Як же заспівали "вічну пам'ять", так і сам почувся, що йому якось-то стало легше на душі, і хоч і жаль йому дочки, що то вже і казати, кріпко жаль! Та зараз і подума: "Воля Божа! Вона теперечки у царстві; а за такеє горе, що ми тепер терпимо, Бог і нас сподобить з нею бути!" [9, с. 109].

Структурні стандарти церковної проповіді, використані автором при реалізації задуму твору, в композиції повісті очевидні, про це часто писали дослідники. Та тема і проблематика "Марусі", психологічно точний малюнок характерів героїв та стиль оповіді настільки художньо переконливі, що особливо першим читачам нічого не могло завадити довіритись автору, бо вони сприймали цю історію ледь не як реальну.

Перший прозаїк нової української літератури на прикладі образу Наума Дрота продемонстрував і розуміння необхідності впровадження нових принципів характеротворення. Тут, вочевидь, він не стільки вже на зразки церковної проповіді був зорієнтований, як на досвід сучасної європейської літератури, якою активно цікавився. Про це також свідчать його листи [1].

До речі, висловлювання персонажів у його повісті можна поділити: "...на 1) прагматичні – ті, в яких вони виявляють свої наміри, повідомляють про чийсь вчинки, тобто мають для персонажів те чи інше практичне значення; 2) абстрактно-інтелектуальні, що містять філософські, моральні, політичні та інші міркування, прямо не причетні до дії; 3) рефлексивні – виявлення власних переживань, психологічний аналіз" [14, с. 163].

Для автора важить не тільки опис українською мовою почуттів закоханих, а й ствердження здатності людини чистого серця не лише щиро вірити, а й спромогтися усвідомити промисел Божий, тим паче, що: "Воістину ніщо не є добре, тільки чисте серце..." [13, с. 133]. Тільки те серце, в якому живе Бог, може дати сили пережити всі випробування і подолати спокуси розпачу чи навіть бажання покінчити із несправедливим, як людині на якомусь етапі видається, земним життям власною волею.

Воістину ніби про Наума Дрота йдеться, коли Г. Сковорода на початку відомого твору "Вдячний Еродій" нагадує викладене в біблійній книзі Ісуса, сина Сираха тезу: "Блажен Муж, коли в премудрості помре і коли в розумі своєму навчається святині, розмірковуючи про шляхи її в своєму серці, і збагне її сокровенності" [13, с. 103].

Загалом, ця художня історія про красу першого почуття наповнена й іншими сутнісними смислами та цінностями, що відповідають світогляду українців. Тому письменник тримає в полі оvidу ще одне надзавдання. Йдеться про роздуми над проблемою усвідомлення самої можливості осягнення Божого задуму людиною, апріорі неготовою до прийняття посланих Всеблагим випробувань. Та ця ж людина здатна зберегти в душі віру в Бога, навіть переживаючи біду з бід.

Так що, за точними визначенням Г. Сковороди, "главизна і твердь книжечки", себто, повісті "Маруся", тут не вичерпується лише тим, про що писав Г. Квітка-Основ'яненко в одному з листів: "Я написав "Марусю" і довів, що від малоросійської мови можна розчулитися". Він міг, допускаємо, у цьому разі бути навіть не до кінця відвертим зі своїми візаві, але він мав шляхетну мету: попри все і всіх все-таки надрукувати твір, відмінний від усього, що було в українській літературі донині.

Читачі в переважній масі й не замислювалися над тим, чому для автора героїні його повістей, – які так різняться за натурами, характерами, розумовими і емоційними обрисами, – мисляться ним як інваріанти еталонного образу української дівчини, а Наум Дрот задуманий автором як взірцевий приклад образу батька.

Героїня повісті Маруся "... на все село була і красива, і розумна, і багата, звичайна, та ще к тому тиха, і смирна, і усякому покірна" [9, с. 12]. Письменник, перелічуючи її чесноти у першій частині твору та описуючи її стосунки з батьками та взаємини з коханим, і те, як згодом зустрічає дівчина кінець земного життя, підводить читачів до усвідомлення, що світосприйняття і внутрішній моральний закон героїні – це насамперед результат виховання дівчини її високодостойним

батьком. Принципи взаємин у цій патріархальній українській родині вповні відповідають нормам християнської моралі.

Г. Сковорода у творі "Притча, названа Еродій" пише, що "причиною доброго народження буває не краса цього світу, не будь-що живе, а тільки єдина Божа благодать" [13, с. 106]; головними обов'язками батьківства він називає: "На добро народжувати й добра навчати" [13, с. 105], робить акцент не на необхідності "шляхетного" виховання, а на "спасительному вихованні" [13, с. 107]; вкладає в уста Еродія в діалозі такі слова: "Вдячність – ось вам початок і кінець мого природження" [13, с. 110] чи ще так: "Пішек. То чи ж тільки того навчає тебе батько? Еродій. Тільки того. Він дав мені крила, а я сам навчився літати. Він дав мені добре серце, а я самохітно здобував навички і радість, тобто забавляюся вдячністю... Геї, учися самої вдячності... Невдячна і незадоволена душа – те саме що хворий шлунок, який не приймає ніякого харчу. Вдячність же – твердість і здоров'я серця, що приймає все на добро й уміцнює. Плоди блаженного життя – радість, веселість і задоволення, корінь же їхній і з добрим листям дерево – тиша сердечна, а зерном кореня є вдячність" [13, с. 110–111].

Віра у спасіння душі, ревна молитва, вдячність як принцип існування дають і Марусі, і її батькові душевні сили в ситуації, коли, здавалося б, нічим болю та біди вже зарадити не можна.

Показовою є один із епізодів повісті, коли під час похорону Марусі вступають у суперечку батько Марусі і Василь, з'ясовуючи, хто з них двох більше любив дівчину. Наум Дрот намагається достукатися до прибитого горем хлопця. Він переконує його у тім, що попри все, що сталося, треба знайти в собі сили жити далі: "...далі став його навчати, щоб моливсь Богу і щоб положивсь на милість Його... Василь на усі його речі стояв мовчки, часом усміхнеться, то насупиться, то забормоче: "Молиться? Моліться ви" [13, с. 115].

У цій лаконічній репліці Василя така безодня відчаю і незгоди з непоправним, що свідчить про одне, – незмогу молодої людини навіть допустити, що втрату коханої людини можна пережити. Василь і бажав на себе накласти руки, як сам

згодом розповів, будучи вже ченцем Печерського монастиря: "Через їх молитви (батьків Марусі – Я.В.) Бог мене спас і вирвав з рук диявола" [13, с. 126]. Потім ченці монастиря ніби й допомогли йому, молившись за нього. Та помилявся і хлопець, і ченці. Недовго він там прожив, помер від туги. Ченці це так пояснили Науму: "він і прийшов немощний, та таки себе не побереґав: не слухав нікого, ськав усякої болісті і заморив себе зовсім. Та ще й від суєти не збавивсь..." [13, с. 127].

Те, що для них суєта, для Василя – пам'ять про втрачений сенс життя, знак його єдності з душею коханої. Просте прохання покласти шовкову хустку з землею з могили Марусі йому в труну – не забаганка, не ритуальна данина народним поховальним традиціям, які чільними лишалися для української спільноти ще з найдавніших часів, а важлива передусім для його змученої душі дія.

Можна допустити, що не встигли чи не змогли пояснити йому батьки того, що будь-яка людина повсякчас випробовується на міць і так готується її душа до сприйняття ідеї невідворотності смирення у земному житті. Може, не молилися щиро за нього і вони, і родичі в його дитинстві та юності, та запізно почали молитися Наум і Настя. Але хіба це все могло допомогти тому, хто так прагнув жити, а не животіти та "... гнилою колодою. По світі валятись".

Г. Сковорода писав: "Житіє означає: народитися, їсти, рости й зменшуватися, а життя є плодоношення, що вирросло із зерна істини, яка панувала в серці їх" [13, с. 8]. Мабуть, не мав до цієї трагедії Василь приводів дослухатись до себе, шукати це "зерно істини", осягнути, що між життям і животінням – відстань, яку повинен та й може здолати кожен тільки самотужки. Ще не дозріла до цього розуміння його душа. Як і не дозрів він до питання "Що я можу знати?".

Наум Дрот цю душевну і духовну неготовність Василя почути його аргументи також відчуває. Мудрий чоловік ніби знає слова Г. Сковороди: "Яка ж слава й хвала робити неможливе?" [13] чи ніби передбачає слова П. Юркевича щодо безпорадності слів, намірів і дій інших людей, якщо "вони

несумісні з духовним розвитком серця" [15] іншої та інакшої за рівнем самосвідомості особистості.

Та попри те, серце підказує Науму продовжувати робити все, аби якось стабілізувати психологічний стан бідолашного хлопця.

І Наум Дрот, і Василь, – це, насамперед, майстерно виписані Г. Квіткою два людських характери. Не в тім річ, що вони відмінну природу мають, тим паче не в тім, що сприймаються як антагоністи за віком, життєвим досвідом, світоглядом чи темпераментом. Все це не є суттєвим.

Важить інше, а саме те, як вони розуміють припис: жити по правді. Цей літній чоловік і запальний, емоційний юнак символізують етапи руху кожної людини по дорозі самопізнання, через з'ясування для самих себе провідних цінностей духовного життя. Один ту дорогу вже майже пройшов, а інший так і лишився на порозі.

Твір і завершується словами Наума Дрота, який все своє життя прожив по правді, як, звісно, зміг її осягнути: "Дай, Господи милосердний, щоб ти там знайшов свою Марусю!.." [9, с. 127].

Відповідно, концепцію образного мислення прозаїка у цьому творі можна більш адекватно сприйняти, якщо врахувати ще кілька тез визначного українського філософа Г. Сковороди.

Для мислителя вкрай важливою є ідеї самопізнання, "як акту реального наближення до Бога шляхом заглиблення в себе" [5, с. 88,] У своїх філософських розмислах він твердить, що у процесі самопізнання людина розкриває себе і відкриває тим шлях до самовдосконалення.

Не можна зігнувати й те, яку роль у філософській системі Г. Сковороди займає серце, яке, на його думку, є центром душевного життя "внутрішньої людини". Філософ вважає, що серце є органом самопізнання і, одночасно, силою, що орієнтує людину в бік усвідомлення потреби самовдосконалення, преображення саме в процесі осягнення вищої істини, себто Бога. Отже, самопізнання, за Г. Сковородою, є результатом пізнання Бога.

Відповідно, у вченні філософа про три світи, в якому провідне місце відведено "мікрокосму", себто Людині, окремим світом

постає Біблія як світ тих символів, розуміння і прийняття яких забезпечує людині можливість осягнути Бога, аби у своєму земному бутті віднайти необхідну душевну гармонію та духовну цілісність.

Не лише спільні патерни, а й необхідність пошуку істини та буття в істині єднали українського філософа та письменника. Доуточнимо: на прикладі провідних ідей творчості прозаїка, все-таки йдеться не про істину, а "про правду як результат перекладу істини в принцип життєдіяльності" [10, с. 130].

Висновки. Зазначені ідеї Г. Сковороди, постановка ним "світоглядних проблем у плані внутрішнього гнозису людського духу" [8, с. 239], якщо і не вплинули на Г. Квітку-Основ'яненка напряму, але у його художньому досвіді артикульовані виразно якраз у силу духовної спорідненості цих визначних діячів української культури. Адже "літературна творчість є тим контекстом культурного розвитку, в якому в найповнішій формі відбувається реалізація філософських, моральних, естетичних, релігійних ідей, політичних ідеалів. Кожна по-філософському значуща ідея, втілена в певному літературному творі, витворює індивідуальну, неповторну, суверенну особистість письменника" [3, с. 90].

Якщо пригадати, що сучасники цих діячів, поряд із спогадами про їхню лагідну вдачу, також зауважували їхню рішучість, наполегливість, незалежність та щирість, то не можна не помітити того, що визнання їхнього місця у національній культурі, тривале зацікавлення доробком цих авторів є наслідком того, наскільки у своїй діяльності вони відповідали самим собі, здатні були йти далі та вперед не лише відповідно до переконань, а й за велінням свого серця. Бо були певні, – Людина має право пізнати себе, прийняти себе і жити зі вдячністю Богові за подароване життя і шанс навчитися тут і сьогодні жити по правді.

Пригадаємо також, що у філософській теорії Г. Сковороди вся дійсність складається зі всесвіту, людини і світу Біблії, себто світу символічного. За його вченням: "Той, хто пізнав себе (тобто "образ Божий" у власній душі), хто зрікся егоїстичної особистої волі та зробив себе провідником волі "природної" або

божественної, стає "сином Божим" – "вічною людиною", непідвладною ні гріху, ані стражданню" [8, с. 240].

Важливим є врахування і того, що глибина релігійності і для Г. Сковороди, і для Г. Квітки-Основ'яненка була тією "онтологічною потребою" (Ж.-П. Сартр), котра в індивідуальному досвіді загалом сприяє осягненню божественного в людській природі.

Отже, українська література початку ХІХ ст. у плані ціннісних імперативів наснажувалась не лише ідеями епохи Просвітництва та ідеалістичної німецької філософії, а, першочергово, теорією і художнім доробком, особистістю і життям Г. Сковороди.

Прикладом зазначеного є досвід гуманістичного та націєцентричного художнього мислення першого прозаїка нової української літератури Г. Квітки-Основ'яненка, реалізованого в повісті "Маруся", який доводить: герой твору лише тоді презентує духовний, естетичний, а з тим і етичний масштаб національного Всесвіту, якщо автору вдається представити цього героя як "людину в повному розуміння слова", за П. Кулішем, і, за Г. Сковородою, як особистість, яка сама постає цілісним Всесвітом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борзенко О. Сентиментальна "провінція". Нова українська література на етапі становлення. – Харків, 2006.
2. Возняк М. Григорій Квітка-Основ'яненко. Життя і творчість. – К., 1946.
3. Вільна Я. Активізація філософських поглядів Г. Сковороди у творчості Г. Квітки-Основ'яненка // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Вип. 11. – К., 2001.
4. Вільна Я. Історико-літературний феномен критичної інтерпретації творчості Г. Квітки-Основ'яненка. – К., 2005.
5. Горський В. Історія української філософії. Курс лекцій. – К., 1997.
6. Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1995.
7. Єременко О. Літературний образ у силовому полі синкретизму (на матеріалі української прози другої половини ХІХ – початку ХХ століття). – К., 2008.
8. Історія філософії України. Хрестоматія. – К., 1993.
9. Квітка-Основ'яненко Г. Маруся. – Харків, 2017.
10. Кримський С. Запити філософських смислів. – К., 2003.
11. Куліш П. Твори: у 2-х т. – К., 1989.
12. Нечуй-Левицький І. Сьогочасне літературне прямування або непотрібність великоруської літератури для України і Слов'янщини. – Павлоград, 2010.

13. Сковорода Г. Твори у 2-т. Т. 2. – К., 1994.
14. Смілянська В., Чамата Н. Структура і смисл: спроба наукової інтерпретації поетичних текстів Тараса Шевченка. – К., 2000.
15. Юркевич П. Серце і його значення в духовному житті людини за вченням слова Божого // Хроніка. – 2000.

REFERENCES

1. Borzenko O. Sentymentalna "provintsii". Nova ukrainska literatura na etapi stanovlennia. – Kharkiv, 2006.
2. Vozniak M. Hryhorii Kvitka-Osnovyanenko. Zhyttia i tvorchist. – К., 1946.
3. Vilna Ya. Aktyvatsiia filosofskykh pohliadiv H. Skovorody u tvorchosti H. Kvitky-Osnovyanenko // Literatura. Folklor. Problemy poetyky. Vypusk 11. – К., 2001.
4. Vilna Ya. Istoryko-literaturnyi fenomen krytychnoi interpretatsii tvorchosti H. Kvitky-Osnovyanenko. – К., 2005.
5. Horskyi V. Istoriiia ukrainskoi filosofii. Kurs leksii. – К., 1997.
6. Yefremov S. Istoriiia ukrainskoho pysmenstva. – К., 1995
7. Yefremenko O. Literaturnyi obraz u sylovomu poli synkretyzmu (na materialii ukrainskoi prozy druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia). – К., 2008.
8. Istoriiia filosofii Ukrainy. Khrestomatiia. – К., 1993.
9. Kvitka-Osnovyanenko H. Marusia. – Kharkiv, 2017.
10. Krymskyi S. Zapyty filosofskykh smysliv. – К., 2003.
11. Kulish P. Tvory: u 2-kh t. – К., 1989.
12. Nechui-Levytskyi I. Siohochasne literaturne priamuvannia abo nepotribnist velykoruskoi literatury dlia Ukrainy i Slovyanshchyny. – Pavlohrad, 2010.
13. Skovoroda H. Tvory u 2-t. Т. 2. – К., 1994.
14. Smilianska V., Chamata N. Struktura i smysl: spoba naukovoi interpretatsii poetychnykh tekstiv Tarasa Shevchenka. – К., 2000.
15. Yurkevych P. Sertse i yoho znachennia v dukhovnomu zhytti liudyny za vchenniam slova Bozhoho // Khronika. – 2000.

Стаття надійшла до редколегії 08.12.22

Ya. V. Vilna, Dr Hab., Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

VALUE IMPERATIVES OF THE "UKRAINIAN INDIVIDUAL" IN THE INTERPRETATION OF THE PHILOSOPHER H. SKOVORODA AND THE WRITER H. KVITKA-OSNOVYANENKO (based on the Story "Marusia")

The article analyzes the commonality of worldview paradigms and value imperatives of the philosopher H. Skovoroda and the novelist H. Kvitka-Osnovyanenko. Semantic primary stories of "Marusia" inspired by a number of ideas of H. Skovoroda are studied. The article has a polemical nature in the

comment on previous assessments of the importance of the story "Marusia" for development of the new Ukrainian literature. The writer's experience in implementation of the idea of the work through certain principles and forms of imagery is considered. It is confirmed that the philosophical idea of knowing oneself as the idea of cognition of the "image of God" unites these prominent representatives of the national culture. It is emphasized that one of the leading artistic and ideological strategies of the author in the work is expressed not so much in the image of Marusia, but in the integral image of her father Naum Drot, who in the best way possible corresponds to the spiritual, mental and ethical parameters of the "Ukrainian individual", according to the novelist.

Keywords: *humanistic philosophy, cordocentrism, religiosity, spirituality, the idea of self-knowledge, imaginative thinking.*